

Каковкіна О.М.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

АННА ПРЕЙКШАС – РАДЯНСЬКА АМЕРИКАНКА, ЯКА «ВІДКРИЛА» ЗАКРИТИЙ ДНІПРОПЕТРОВСЬК

У статті розкрито особистий та професійний аспекти життя Анни Прейкшас (1910–1998), пов’язані з її перебуванням у Дніпропетровську протягом 1944–1998 рр. Анна Прейкшас – литовка за національністю, донька одного із засновників Автономної індустріальної колонії у Кузбасі, була свідком та учасником розбудови відомого в історії радянсько-американських відносин поселення робітників, яке існувало у 1922–1926/27 рр. на території сучасної Кемеровської області. На основі неопублікованих та опублікованих джерел визначено головні етапи біографії А. Прейкшас, обставини її діяльності в Дніпропетровському державному університеті. Зважаючи на головну увагу дослідників до історії Автономної індустріальної колонії 1920-х – 1930-х рр., дніпропетровська частина життя А. Прейкшас практично не висвітлена. Підкреслено, що ця колонія стала показовим прикладом міжнародних відносин СРСР доби НЕПу та вагомим пропагандистським сюжетом для влади. Однак частина її творців була репресована, зокрема батько та чоловік Анни. З’ясовано, що до Дніпропетровська А. Прейкшас переїхала в 1944 р. разом з хіміко-технологічним інститутом, який повертався після евакуації, викладала англійську мову в державному університеті у 1944–1952 та в 1962–1965 рр., до виходу на пенсію. Документи свідчать про неоднозначне ставлення до радянської американки з боку керівництва навчального закладу. З одного боку, вона вільно володіла англійською мовою, що для повоєнного міста було непересічним фактом, з іншого – була з родини репресованих. Особливою подією в житті Анни Прейкшас зокрема та Дніпропетровська загалом став приїзд у листопаді 1982 р. американського письменника Джозефа Моррея. Винятковість цієї події полягала у тому, що протягом 1959–1987 рр. Дніпропетровськ був умовно-закритим містом, куди іноземці могли потрапити тільки за спеціальним дозволом. На відміну від кількох випадків таких візитів з економічними завданнями, що не рекламувались і були невідомими для громадськості, приїзд Дж. Моррея та його зустріч з А. Прейкшас були публічними подіями, широко висвітленими у пресі. Доля Прейкшас демонструє особистий вимір «великої політики», на перетині якої опинилася вона та її родина. Водночас її дніпропетровська сторінка життя значно збагачує уявлення про «закритий» період в історії міста.

Ключові слова: Автономна індустріальна колонія, Анна Прейкшас, СРСР, радянсько-американські відносини, Дніпропетровськ, університет, викладач, Джозеф Моррей.

Постановка проблеми. У листопаді 1982 р., через два тижні після похорон лідера Радянської держави Л. Брежнєва, місто Дніпропетровськ, куди іноземці могли потрапити тільки за спеціальним дозволом і з дуже переконливої причини, відвідав не просто іноземець, а громадянин США. Людиною, заради зустрічі з якою американський журналіст, письменник Джозеф Моррей прибув до міста, була Анна Прейкшас – донька одного із засновників та активних будівельників Автономної індустріальної колонії у Кузбасі (далі – АІК) в 1922 – 1926/1927 роках. Дніпропетровська сторінка її життя практично не висвітлена в дослідженнях. Разом із тим постать Анни Прейкшас є цікавою як у зв’язку з історією АІК та радянсько-американських/українсько-а-

мериканських відносин, так і міжнародних зв’язків Дніпропетровська, які є маловивченим питанням в історії міста. Зважаючи на тривалий період заборони іноземцям відвідувати місто (з 1959 по 1987 рр.), не тільки обласний центр, а й область у цілому випали з поля зору сучасних дослідників зарубіжних зв’язків України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Популяризації цієї історії у США в 1920-х роках сприяв відомий публіцист і письменник Теодор Драйзер, який використав один із її сюжетів для написання повісті «Ерніта» [9]. Одна з колоністок – американка Рут Кеннел протягом двох перших років існування колонії була її секретарем, а пізніше – особистою стенографісткою Теодора Драйзера під час його подорожі по СРСР у

1926–1927 роках. Ця американка також вплинула на поширення інформації про АІК у США. Загалом історія колонії була відомою за кордоном та періодично «виштовхувала» окремі публікації, зокрема за авторством Рут Кеннел [21; 23; 25]. Першу ґрунтовну працю, присвячену іноземним будівникам «світлого майбутнього», написав саме Дж. Моррей після візиту до СРСР, завершивши опрацювання матеріалу, що збирався роками [22]. Наприкінці 1990-х років голландські історики приділили увагу колоністам голландського походження [24].

Вихолощена та перенасичена ідеологічними кліше історія іноземних колоністів представлена в радянських публікаціях, узагальнених і проаналізованих у новітніх дисертаційних дослідженнях Л. Галкіної [7] та В. Павлової [14]. Зважаючи на те, що матеріали з історії колонії збереглися у сховищах Кемеровського архіву, російські науковці оприлюднили значну частину документів [4; 13] та презентували оригінальні дослідження [3; 10; 16; 20]. Зважаючи на значну увагу до історії АІК у Сибіру, значна частина життя Анни Іванівни, починаючи з 1930-х років, практично не висвітлена, за винятком загального огляду в книзі Дж. Моррея, яка, в свою чергу, не була затребуваним джерелом із цієї теми.

Постановка завдання. Мета дослідження – розкрити особистий та професійний аспекти життя Анни Прейкшас (1910–1998), пов’язані з її перебуванням у Дніпропетровську протягом 1944–1952 років і 1960–1998 років. Анна Прейкшас – донька одного із засновників АІК, була свідком та учасником розбудови відомого в історії радянсько-американських відносин поселення робітників, заснованого в 1922 році. В основі дослідження – неопубліковані та опубліковані джерела, зокрема особиста справа А. Прейкшас в архіві Дніпровського національного університету ім. О. Гончара, документ з Центрального державного архіву громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ), спогади учнів, а також матеріали дніпропетровської преси, які містять інтерв’ю з А. Прейкшас та інформацію про візит Дж. Моррея.

Виклад основного матеріалу. Шлях Анни Прейкшас до зустрічі з Джозефом Морреем у Дніпропетровську був доволі довгим, непростим, іноді драматичним. Не маючи на меті зосереджувати увагу на історії колонії, відзначу кілька основних її етапів та події, пов’язані з родиною Анни Прейкшас.

Провідну ідейну роль в організації колонії відіграла праця В. Леніна «Лист до американ-

ських робітників», написана в серпні 1918 року та опублікована у США англійською мовою в грудні того року в часописах лівого крила Соціалістичної партії Америки [11]. Вона знайшла практичне втілення в ініціативі відомих постатей робітничого соціалістичного руху – американців Б. Хейвуда та Г. Калверта, а також голландця С. Рутгерса. Протягом 1921 року були обговорені умови участі іноземних робітників у розбудові Кузнецького кам’яновугільного басейну з лідером більшовиків В. Леніним. Раднарком СРСР затвердив договір, підписаний Радою Праці й Оборони СРСР та «Організованою групою американських робітників». У 1922 році як наслідок доповнень договору з’явилась АІК, яка була безпосередньо підпорядкована Раді Праці й Оборони (РПО) [4].

Створення цього економічного підприємства в більшовицькій Росії було сприйнято із захопленням та знайшло відгук у робітників США й інших країн, чому сприяли рекламні публікації «Бюлетеню Кузбасу». Вже в кінці 1922 року до Кузбасу прибули 4 групи іммігрантів із США та країн Європи, всього близько 500 осіб із двадцяти країн. Директором правління колонії було призначено в січні 1923 року С. Рутгерса. В управління АІК у січні 1925 року було передано величезну територію – всю південну частину Кузнецького басейну. Протягом 1925–1926 років кількість робітників у колонії збільшилася з 2362 до 9178 осіб, де поряд з американцями, голландцями, німцями та чехами в переважній більшості працювали росіяни. АІК мала представництва у великих промислових містах Росії, а також у Берліні та Нью-Йорку [4].

Результатом діяльності АІК стала стрімка розбудова шахт та виробництва, успішне освоєння регіону. Мета заснування підприємства з економічної точки зору в цілому була досягнута.

Причиною відносно швидкого занепаду та ліквідації колонії стала, на думку кемеровських дослідників, «криза керівництва»: «...Рутгерс не знайшов спільної мови з призначеними РПО своїми заступниками, присланими з Донбасу, не встановив він й нормальних відносин з місцевими партійними та радянськими органами...» [4]. У 1926 році Рутгерс виїхав за кордон на лікування, чому передувала Сибірська партконференція, де пролунала жорстка критика на його адресу. Директором АІК та його заступниками було призначено знову ж таки вихідців з Донбасу, що поклато початок занепаду успішної в економічному сенсі колонії. Нові керівники вже навесні 1927 року за наслідками ревізії були позбавлені посад та ув’язнені на довгі терміни за

зловживання владою, незаконні розтрата державних коштів і халатність. Анна Іванівна у спогадах говорить про інші причини краху колонії: неприязне ставлення окремих чиновників до промислової імміграції та успіхи колоністів у розбудові Кузбасу. Вона також свідчить про виїзд Рутгерса за кордон за станом здоров'я, що і призвело до появи нового керівника – Коробкіна та бездарної з його боку реорганізації АІК, яка викликала спротив колоністів [18, с. 3]. У 1927 р. підприємства АІК було підпорядковано новоутвореному тресту «Кузбас вугілля», що зумовило остаточний занепад діяльності колоністів.

Унаслідок фактичного закриття індустріальної колонії іноземні робітники з родинами залишилися напризволяще і мали самостійно вирішувати свою долю. Частина з них повернулася на батьківщину, частина – роз'їхалися по радянським новобудовам. Родина Прейкшас вирішила залишитися в СРСР та отримала громадянство в 1930 році. Саме тоді Енн стала за паспортом Анною Іванівною. При цьому трапився казус із прізвищем. У литовській мові те ж саме прізвище пишеться по-різному для чоловіка та жінки, але радянські канцеляристи вирішили не перейматися такими «дрібницями». Фактично Анну та матір записали чоловічим прізвищем – Прейкшас, замість необхідного Прейкшуте або Прейкшене. Анна згадувала, що під час відвідування Литви, батьківщини батьків, почувала себе незручно [18, с. 3].

Обставини, що привели її родину до СРСР, викладені нею в автобіографії, написаній під час оформлення на роботу в ДДУ, та інтерв'ю, записаному в 1988 році.

Народилася Анна у США, в містечку Томас (Західна Вірджинія) 29 березня 1910 року. Батько – Джон (Іван) був литовцем за походженням, учасником соціалістичного руху в Російській імперії, учасником революції 1905–1907 рр. Унаслідок репресій з боку влади емігрував до США в 1908 р., де приєднався до робітничого руху. Там, у колі емігрантів, познайомився з майбутньою дружиною, також литовкою, Оною. До прийняття рішення поїхати в радянську Росію батько працював вибійником у шахті, та в 1922 р. вже мав дружину і трьох дітей.

У Сибіру на вокзалі Енн Прейкшас познайомилася з 28-річною Рут Кеннел, яка стала її старшою подругою. Вже наступного року допис Енн у «Kuzbas Bulletin» («Бюлетень Кузбасу» – видання, яке друкувалося й поширювалося у США організацією «Індустріальні робітники світу») оповідав

про життя колоністів у СРСР із закликом приєднатися до них. Батько дівчинки був призначений директором шахти, де практично днював і ночував. З метою економії та підвищення собівартості вугілля заощаджували на управлінському апараті, тому директор виконував обов'язки і механіка, і електрика [18, с. 3].

Анна вже в 14 років навчилася стріляти та брала участь в охороні об'єктів колонії «від недобитих колчаківців», в 15 років пішла працювати та навчатись у педагогічному технікумі Томську [2, арк. 14]. Саме тоді відбулась ліквідація колонії. Як було сказано, її родина залишилась в СРСР після закриття колись успішного економічного підприємства. Після завершення технікуму працювала вчителькою в Кемерово, потім була направлена до Новосибірська, де працювала перекладачкою. В 1933–1936 рр. переїздила за чоловіком – Сергієм Плешковим по містечках Кузбасу. А в 1936 році, після його репресування, була виключена з ВКП(б) та переїхала з дітьми до батьків у Кемерово. Невдовзі було репресовано батька та брата Анни (за тією ж 58-ю статтею, що й чоловіка). В ув'язненні всі троє – батько, брат і чоловік – загинули та були реабілітовані посмертно в 1957 році [2, арк. 15]. Залишився молодший брат Євген, який після закінчення Кемеровського гірничого технікуму працював на шахті. Протягом 1937–1939 рр. Анна Іванівна працювала касиром в аптеці, рахівником, помічником бухгалтера, аж поки її знання мови дозволило повернутися до роботи за фахом. У 1943 р. її було направлено до Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту, який перебував в евакуації у Кемерово. З цим навчальним закладом вона й переїхала до Дніпропетровська у 1944 р. та була запрошена на роботу до Дніпропетровського державного університету (далі – ДДУ) [2, арк. 15].

В університеті Анна працювала з 1944 р. на посаді старшого викладача кафедри англійської мови, де проводила практичні заняття на спеціальному англійському відділенні, займалась англійською мовою з аспірантами протягом декількох років та читала спецкурс із художнього перекладу. У 1943–1945 рр. Прейкшас заочно навчалась у Харківському педагогічному інституті іноземних мов, який закінчила із кваліфікацією «викладач англійської мови середньої школи». В аркуші з обліку кадрів вона відзначила, що вільно володіє англійською, литовською мовами та німецькою мовою зі словником [2, арк. 2].

За дорученням університету керувала студентським гуртком з англійської мови. У 1950 р. Анна

Іванівна закінчила Вечірній університет марксизму-ленінізму, продовжуючи працювати «над підвищенням ідейно-політичного рівня та самостійно вивчати праці класиків марксизму-ленінізму» [2, арк. 6]. Не вдалося з'ясувати, чи було бажання у Анни Прейкшас зробити наукову кар'єру – підготувати та захистити кандидатську дисертацію. Зважаючи на «темні плями» в біографії, можна передбачити існування певних перешкод на цьому шляху.

Наприкінці червня 1952 року Прейкшас отримала телеграму про тяжкий стан матері та дозвіл виїхати до неї в Кемерово після складання академічних обов'язків. Повернулася вона в Україну у 1960 році після власної тривалої хвороби. Спочатку працювала в хіміко-механічному технікумі, хіміко-технологічному інституті, а з 1962 р. – була прийнята за власною заявою до ДДУ [2, арк. 8].

Показово, що з характеристики Анни Іванівни в ДДУ за 1952 р. були викреслені слова про її велику практику в галузі перекладу та досконале володіння англійською мовою [2, арк. 4]. Натомість у 1962 році всі схвальні відгуки та якості «повернулись» до характеристики. Зіграли на її користь реабілітація рідних у роки «відлиги»: у матеріалах справи містяться довідки про реабілітацію батька, брата й чоловіка в 1957 р. за відсутністю складу злочину [2, арк. 10].

За спогадами учнів, Анна Іванівна зі своїми знаннями англійської мови була «на вагу золота» в Дніпропетровську, в цьому сенсі доволі ізольованому, тому спілкування з носієм мови цінувалося надзвичайно [15, с. 376]. Вона також перекладала та редагувала туристичні буклети й брошури, підготовлені видавництвом «Промінь» [8].

Значна частина її часу була присвячена листуванню із зарубіжними адресатами. Листи Анни Прейкшас слугували чудовим доказом успіхів соціалістичного будівництва. Так, однією з її кореспонденток в усі роки знайомства була згадана раніше Рут Кеннел, а також Макс Мендел – один із колоністів, який повернувся до США після ліквідації АІК [18, с. 3].

Чи була біографія Анни Прейкшас відомою колегам і студентам університету? Фактично першою публічною презентацією Анни Прейкшас у ДДУ стала стаття в газеті університету 1977 року [17]. Обставини її публікації можна вважати випадковими: як відзначила в передмові завідувачка музею університету, після смерті в 1976 р. Надії Савич – завідувачки кафедри англійської мови, її наступниця передала до музею матеріали з особистого архіву колишньої завідувачки. Там і

містилася стаття, яку Надія Савич у 1970 р. передала для публікації у газеті канадських українців «Вестник Торонто». Постать авторки цієї статті – окремий предмет розмови та досліджень: Надія Савич з родини українських емігрантів, повернулася до СРСР у 1956 р. та співпрацювала з радянськими товариством культурних зв'язків із Канадою. У її статті згадані основні факти біографії Анни Іванівни, відзначалося, що, перебуваючи на пенсії, вона продовжувала працювати, читати лекції та проводити семінари, при цьому її ніколи не залишало захоплення викладанням. У статті йдеться також про виступи Анни Прейкшас перед студентами з розповідями про історію родини та історію АІК, про двох дітей – сина, який очолював цех заводу в Жданові (сучасний Маріуполь), та доньку – фізика за фахом. В автобіографії вони також згадуються [2, арк.16]. На жаль, не вдалося відшукати інформацію про їхню подальшу долю.

Непересічною подією в житті А. Прейкшас та Дніпропетровська став візит американського письменника та журналіста Джона Моррея в 1982 р. Статус умовно-закритого міста з 1959 р. передбачав можливість відвідування його іноземцями тільки з особливих дозволів та у виняткових випадках, хоча на практиці таких винятків протягом періоду закритості були одиниці. Один із таких випадків – прохання лояльного до СРСР американця про зустріч із донькою засновників колонії, оскільки Моррей готував книгу про АІК і тому подорожував шляхами колоністів, збираючи унікальний матеріал. Результатом його пошуків стала книга, видана у США в 1983 році, – «Project Kuzbas: American Workers in Siberia (1921–1926)» [22].

Книга написана цікаво й невимушено як синтез подорожніх нотаток і дослідження. Наприкінці візиту до Дніпропетровська, на прес-конференції для журналістів Моррей розповів про ідею написання книги про АІК «Кузбас» на прохання Джессікі Сміт, багаторічної помічниці Рут Кеннел, яка допомагала їй збирати матеріали для написання книги. Сміт після смерті Кеннел у 1977 р. вирішила звернутися до Дж. Моррея, «який мав не тільки досвід, а й розуміння важливості справи та симпатії до історії АІК, зважаючи на власні погляди» [18, с. 3]. Пізніше в передмові до книги письменник відзначив, що пошук інтересу в США до АІК викликали публікації колишніх колоністів у 1971 р., зокрема Рут Кеннел. Готуючись написати історію колонії, він мав «прагнення бути об'єктивним, використовуючи свідчення з «дружніх» та «не дружніх» джерел» [22, с. 96].

До перших він відніс листи Анни Прейкшас, один з яких розлого цитував [22, с. 162].

Моррей пояснив інтерес до особистості Анни – вона була однією з небагатьох, хто залишився живим, та за довгі роки збрала значні матеріали з історії АІК. Стан її здоров'я не дозволяв виїхати до Москви, тому представники СРСР організували йому подорож до Дніпропетровська. Так він сам оцінив результативність поїздки: «Мій візит до Кемерово та розмови з Анною Прейкшас додали нові елементи до мого розуміння й оцінки хвилюючих, бурхливих та іноді тривожних подій, описаних тут» [22, с. 10].

Подорож Моррея по СРСР включала Москву, Кемерово та Дніпропетровськ. На Кузбасі він поспілкувався з братом Анни, Євгеном, який на той час працював на шахті [22, с. 7].

Гість із США зміг прибути до Дніпропетровська за клопотанням агенції друку «Новини» (далі – АДН), головного інформаційного органу СРСР, узгодженим з органами держбезпеки. Це був не перший приїзд американського журналіста до СРСР: уперше він відвідав країну в 1962 році, коли приїхав на конференцію з роззброєння [1, с. 3]. За прибуття до Москви 15 листопада 1982 р. його перебуванням опікувалася штатний кореспондент АДН Наталя Деревянко, яка займалася практично всією організаційною частиною подорожі, чудово знала англійську та була водночас дослідником, асистентом та перекладачем [22, с. 10].

Дж. Моррей знаходився в Дніпропетровську протягом 22–24 листопада 1982 р., про що йдеться в документі з фонду ЦК КПУ ЦДАГОУ, а саме в інформації першого секретаря Дніпропетровського обкому КПУ Є. Калачевського до ЦК КПУ на ім'я В. Щербницького [19].

Слід відзначити, що Дніпропетровськ мав статус умовно-закритого міста протягом 1959–1987 рр., що означало можливість в'їзду для іноземців тільки за спеціальним дозволом. До появи перших наукових публікацій з історії радянського Дніпропетровська існувала думка про абсолютну закритість міста. Але хоча й поодинокі випадки відвідувань, але траплялись, як, наприклад, згаданий приїзд людини «звідти». Безперечно, цей факт не варто вважати пересічним. За відомою нині інформацією, це був єдиний приїзд іноземця за роки «закритості», який став публічним, висвітленим у пресі. Щоправда статті про це з'явилися у газетах не «по гарячих слідах», а через 4 дні після від'їзду американця [1; 5].

В інформації до ЦК КПУ містилися довідка про особу американця: «Автор книг про Ялтинську

конференцію, про революції на Кубі, у Чилі. Мета приїзду – збір матеріалу про діяльність американських колоністів у 1920-х рр...», «Прибув з представником АДН і зустрівся з Прейкшас Анною Іванівною – донькою колишнього колоніста, литовця за національністю, соціал-демократа, який емігрував у роки сталинської реакції до Німеччини, а потім до США. Після повернення на батьківщину батько вступив до ВКП(б), у 1937 р. був репресований, а потім реабілітований». Відзначалося, що Прейкшас «проживає в однокімнатній упорядкованій квартирі. Має доньку, яка живе окремо в двокімнатній квартирі. До виходу на пенсію працювала викладачем англійської мови в Дніпропетровському державному університеті. Протягом тривалого часу збирає матеріал про діяльність колонії у Кузбасі та листується з прогресивними діячами й науковцями США. Правильно розуміє політику КПРС і нашої держави, активно співпрацює з видавництвом «Промінь» як перекладач» [19, арк. 14–15].

У переддень приїзду Дж. Моррея була проведена певна підготовча робота. Письменники й журналісти, які потім взяли участь у зустрічі, прослухали лекції з історії створення і діяльності автономної колонії у Кузбасі, з історії сучасної американської літератури. Прейкшас надавалася допомога в упорядкуванні її побуту. Під час перебування в місті американця супроводжували заступник голови міськвиконкому З. Г. Суміна, голова правління обласної письменницької організації С. Г. Бурлаков і згадана редактор АДН Н. Г. Деревянко.

Під час зустрічі з Прейкшас Моррей поцікавився, як склалась її доля, її близьких, знайомих колоністів. При цьому «вона ознайомила його з документами, які мала, із змістом особистого листування, розповіла про ту високу моральну атмосферу, яка панувала серед колоністів, про те, що колоністи, які залишилися в СРСР, знайшли тут свою справжню батьківщину. Крім того, в бесіді, а також під час розмови з радянськими працівниками та письменниками Дж. Моррей детально цікавився репресіями 1937 р., взаєминами Компартії України та СРСР, житловим забезпеченням пенсіонерів, відносинами молоді із старшим поколінням» [19, арк. 15–16]. Очевидно, що відвертої розмови у присутності кількох «зацікавлених» свідків не вийшло.

В Дніпропетровську Моррею підготували насичену програму: він ознайомився з пам'ятками міста, відвідав театр ім. Т. Г. Шевченка та історичний музей. Після перегляду на поліекрані фільму про сьогодення Дніпропетровська він «розчулився

до сліз та заплодував». Моррей також відвідав виставу в цирку, був присутній на обряді реєстрації новонародженого в салоні обрядових послуг «Малятко», зустрівся з групою письменників та журналістів [19, арк. 16]. Зазвичай іноземцям під час запланованих візитів до СРСР вільного часу практично не надавали. У випадку з Морреем це можна пояснити, крім усього іншого, й статусом міста. Хоча на пам'ять приходять відомий фільм 1989 р. спільного виробництва СРСР та Польщі «Дежа в'ю», який втілює «класику» радянської гостинності щодо іноземців доби НЕПу. Але час на зустріч з Анной Прейкшас, заради якої було подолано океан, був обмежений.

На завершення Дж. Моррей в інтерв'ю для обласного радіо та газет «подякував за гостинність, побажав дніпропетровцям і всьому радянському народу успіхів у творчій праці, висловив надію на покращення радянсько-американських відносин. Особливе захоплення він висловлював щодо Г. І. Петровського, Л. І. Брежнєва та інших видних партійних і державних діячів, вихідців із робочого класу, вихованців обласної організації ... тепло відгукнувся щодо соціально-економічного розвитку міста, дав високу оцінку тій великій праці, яка проводиться на Дніпропетровщині і в країні із створення умов для покращення творчої майстерності письменників. Така турбота, з його слів, є нездійсненою мрією для літераторів у світі капіталу» [19, арк. 16].

Приїзд американського журналіста, безперечно, певним чином вивів постать Анни Прейкшас «із тіні» для місцевої громади. У 1988 р. вийшли дві розлогі статті в дніпропетровських газетах. А от у новітній історії університету та власне філологічного факультету її ім'я не згадується. Можливо були б доречними зауваження щодо локальності та незначущості цього сюжету, якби не йшлося про історію міста, «викресленого» з доволі насиченого пласту міжнародних відносин України, та долю особи, пов'язаної з унікальними та авантюрними проектами радянського НЕПу.

Дж. Моррей не зникнув після виходу книги, натомість активізував свої зв'язки з СРСР у роки «перебудови»: в 1986 р. у молодіжному часописі «Ровесник» вийшла невелика стаття, присвячена АІК [12]. Через рік потому певну інформацію видала центральна преса [6].

Історію Анни Прейкшас варто вписати в радянський пропагандистський наратив, де вона, попри непоказові сторінки історії АІК, була його органічною частиною. Тут доречно нагадати в якості прикладу роботи радянської пропаганди розтира-

жований свого часу візит американської дівчинки Саманти Сміт, яка відвідала СРСР разом із родиною в липні 1983 р. на запрошення Ю. Андропова. Не меншого зацікавлення викликало й відвідування Дж. Морреем Дніпропетровська, що було безперечним винятком: таких візитів у період з 1959 по 1987 р. не відбувалось. Однак слід зауважити, що це був не перший американець у місті після Другої світової війни: в часи «відлиги» кілька делегацій у рамках радянсько-американських економічних відносин відвідали область і місто до його закриття.

Висновки. Доля А. Прейкшас і приїзд американського гостя до «закритого» міста в розпал «холодної війни» – непересічні факти з історії радянсько-американських та українсько-американських відносин. Дослідження їх доводить результативність локальної історії у пошуку нових ідей, значення біографічних студій, здатних наповнити її новим сенсом.

Авторка статті про Анну Прейкшас, Т. Абрамова, в 1982 р. надала їй доволі виразну характеристику – «литовка за походженням, американка за місцем народження, інтернаціоналістка за вихованням, радянська за переконанням» [1, с. 3]. Дослідивши зібраний матеріал, цю характеристику можна вважати відповідною особистості Прейкшас. Протягом усього життя, попри репресії та втрати батька, брата та чоловіка, труднощі радянської дійсності, А. Прейкшас зберігала вірність ідеям перших колоністів та усіяко зберігала пам'ять про АІК як безумовний приклад справжнього «пролетарського інтернаціоналізму». Можна припустити, що збереження та популяризація історії колонії та колоністів стала даниною пам'яті загиблим рідним, прагненням довести не марність їх надій і зусиль у будівництві кращого життя. Прейкшас посідала певне місце в розвитку радянсько-американських відносин, підтримуючи зв'язки з багатьма друзями та знайомими із США, лояльними до СРСР, а її активність у цьому сенсі тривала до кінця життя. Послідовна, «вірна» громадянська позиція А. Прейкшас у розумінні відносин із США та «світом капіталізму» загалом забезпечили дозвіл на зустріч з американським візитером у 1982 році. Крім того, в умовах ізоляції від іноземців міста вона була носієм «живої» англійської мови, що вплинуло на підготовку кількох поколінь дніпропетровських філологів.

Історія Анни Прейкшас – частина українсько-литовських відносин в умовах перебування республік у складі СРСР, які ще чекають на своє дослідження.

Список літератури:

1. Абрамова Т. Шлях був недаремним. *Зоря*. 1982. 28 листопада. № 227. С. 3.
2. Архів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Ф.1. Оп.1. Од. зберігання 2928 «Личное дело ст. преподавателя кафедры английской филологии Прейкшас Анны Ивановны».
3. Балашов А. Американская индустриальная колония в Кузбассе. *Российское предпринимательство*. 2011. № 11 (2). С. 172–176.
4. Бельков В. И., Ильичёва Н. И. Источники по истории Автономной индустриальной колонии Кузбасс по документам Государственного архива Кемеровской области. 2012. 13 марта. <https://www.vestarchive.ru/obzory-fondov/1766-istochniki-po-istorii-avtonomnoi-industrialnoi-kolonii-lkyzbassr-po-dokumentam-gosydarstvennogo-a.html>
5. Выбляя Л. Озарено великим смыслом. *Днепр Вечерний*. 1982. 28 ноября. С. 3.
6. В зеркале истории. Советские американцы. *Аргументы и Факты*. 1987. №18. 9 мая. URL: <https://aif.ru/archive/1648609> (дата звернення: 16.07.2021).
7. Галкина Л. Ю. Создание и деятельность автономной индустриальной колонии иностранных рабочих и специалистов (АИК) в Кузбассе, 1921–1926 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук. Кемерово, 1997. 26 с.
8. Днепрогэс им. В. И. Ленина : фотоочерк / Н. В. Клименко; [пер. А. И. Прейкшас; худож. Т. Г. Кудиш; фотоил. Г. Д. Швец]. Днепропетровск : Промінь, 1983. 136 с. Текст парал.: рус., англ.
9. Драйзер Т. Эрнита. Собрание сочинений: в 12 т. Т. 12. Москва : Правда, 1986. С. 46–87.
10. Кушникова М. М., Тогулев В. В. Красная Горка: очерки истории «американской» коммуны в Щегловске, провинциальных нравов, быта и психологии 1920–1930-х гг. Кемерово : Кузбассвузиздат, 2001. 833 с.
11. Ленин В. И. Письмо к американским рабочим. Полн. собр. соч. 5-е изд. Москва : Политиздат, 1969. Т.37. С. 48–64.
12. Моррей Дж. Наш эксперимент удался. Москва : Ровесник, 1986. С. 1.
13. Организация автономной колонии американских рабочих «Кузбасс» (1921–1923 гг.): Документы Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС / подг. С. С. Игнатов, В. А. Любишева. *Исторический архив*. 1961. № 2. С. 69–98.
14. Павлова В. В. Международная трудовая иммиграция в СССР в 1920–1930-е гг. (на материалах Украинской ССР и РСФСР): дис. ... канд. ист. наук. М., 2016. 241 с.
15. Потницева Татьяна Николаевна. Интерв'ю №19 / *Усна історія Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: зб. докум. і матер.* / редкол.: проф. М. В. Поляков (голова) [та ін.]. Дніпропетровськ : Ліра, 2017. Т. 3. С. 370–382.
16. Рабкина Н. История автономной индустриальной колонии «Кузбасс» в работах иностранных исследователей: монография Джулии Л. Микенберг «American girls in Red Russia: Chasing the Soviet Dream» (2017). *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2018. № 3. С. 49–56. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-avtonomnoy-industrialnoy-kolonii-kuzbass-v-rabotah-inostrannyh-issledovateley-monografiya-dzhulii-l-mikenberg-american-girls/viewer> (дата звернення: 16.07.2021).
17. Савичева Н. Комунар Анна Прейкшас. *За передову науку*. 1977. 5 березня (№8). С. 1–2.
18. Садошенко С. Непрочитанные страницы. *Днепр Вечерний*. 1988. 11 ноября. С. 1, 3.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2444. Арк. 14–16.
20. Штырбул А. Автономная индустриальная колония «Кузбасс»: опыт производственного самоуправления и международной солидарности трудящихся (1922–1926гг.). URL: <https://web.archive.org/web/20011214134537/http://www.skt.omsktown.ru/history2.html> (дата звернення: 16.07.2021).
21. Kennell R. Lenin called us: A Kuzbass chronicle / The American at Kuzbass, 1922–1924: a story of internationalism // *New World Review*. 1971. Vol. 39. № 4. P. 86–98.
22. Morray J. P. Project Kuzbas: American Workers in Siberia (1921–1926). New York: International Publishers, 1983. 191 p. URL: https://archive.org/stream/ProjectKuzbas/Project%20Kuzbas_djvu.txt (дата звернення 16.07. 2021).
23. Smith W. T. The Kuzbas colony, Soviet Russia, 1921–1926. An American contribution to the building of a communist state. D. A. University of Miami, 1977. 331 p.
24. Eggink R. A., van Loghem J. B. Architect van een optimistische generatie, proefschrift. Delft: Technische Universiteit Delft, 1998. 356 p.
25. Strong A.-L. From Stalingrad to Kuzbas: Sketches of the Socialist Construction in the USSR. International Pamphlets. New York: International Publishers, 1932. 71 p.

Kakovkina O.M. ANNA PREIKSCHAS – SOVIET AMERICAN WHO «OPENED» CLOSED DNIPROPETROVSK

The article reveals the personal and professional aspects of Anna Preikschas's life (1910–1998), associated with her stay in Dnepropetrovsk during 1944–1998. Anna Preikschas, a Lithuanian by nationality, the daughter of one of the founders of the Autonomous Industrial Colony in the Kuzbass, witnessed and participated in the development of the well-known workers' settlement in Soviet-American relations, which existed in 1922–1926/27 in the modern Kemerovo region. On the basis of unpublished and unpublished sources, the main stages of A. Preikschas' biography and the circumstances of her activity at Dnipropetrovsk State University are determined. Due to the main attention of researchers to the history of the Autonomous Industrial Colony of the 1920s and 1930s, the Dnipropetrovsk part of A. Preikschas's life is practically not highlighted. It is emphasized that the colony became a case in point of the international relations of the USSR during the New Economic Policy (NEP) and a significant propaganda plot for the authority. However, some of its creators were repressed, including Anna's father and husband. It was found that A. Preikschas moved to Dnipropetrovsk in 1943, together with the Institute of Chemical Technology, which returned after the evacuation; she taught English at the State University in 1944–1952 and in 1962–1965, before retiring. The documents testify to the ambiguous attitude of the University's management towards the Soviet American. On the one hand, she was fluent in English, which was an extraordinary fact for the post-war city, on the other hand, she was from a family who were repressed. A special event in the life of Anna Preikschas and Dnipropetrovsk was the arrival in November 1982 of Joseph Morray, American writer. The uniqueness of this event was that, during 1959–1987, Dnepropetrovsk was a conditionally closed city, where foreigners could enter only with special permission. In contrast to several cases of such visits with economic objectives, which were not advertised and were unknown to the public, J. Morray's arrival and his meeting with A. Preikschas were public events widely covered in the press. Preikschas's fate demonstrates the personal dimension of «big policy» at the intersection of which she and her family ended up. At the same time, Dnipropetrovsk page of her life significantly enriches the idea of a «closed» period in the history of the city.

Key words: Autonomous Industrial Colony, Anna Preikschas, USSR, Soviet-American relations, Dnipropetrovsk, university, lecturer, Joseph Morray.